

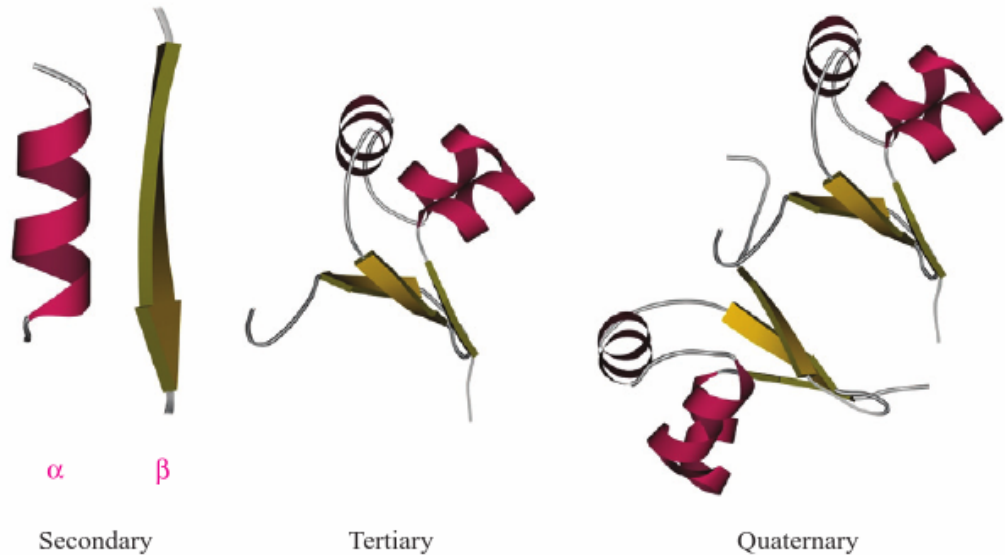
Proteiny – struktura a folding

Proteiny

- molekulární stroje, stavební bloky
- enzymatická katalýza
- regulační proteiny (řídí genovou expresi), receptory (akceptují intracelulární signály), strukturní proteiny (mikrofilamenta, mikrotubuly), membránové proteiny (transmembránový transport)
- enormní variabilita, vysoká specifita
- pro pochopení funkce nutná znalost 3D struktury
- složení buňky: **50% proteiny**, 15% sacharidy, 15% nukleové kyseliny, 10% lipidy, 10% ostatní

Úrovně proteinové struktury

Primary ...-Gly-Val-Tyr-Gln-Ser-Ala-Ile-Asn-...

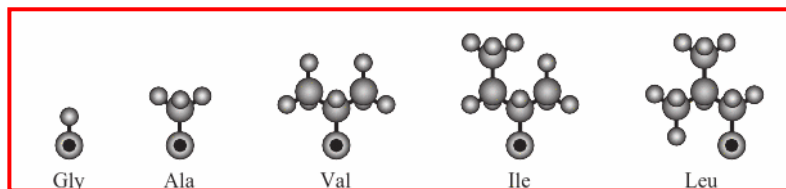
- primární
  - sekvence AK
- sekundární
  - pravidelná periodická konformace hlavního řetězce
- terciární
  - sbalení sekundárních struktur jednoho řetězce
- kvarterní
  - struktura tvořená více řetězci

Aminokyseliny

rozdělení:

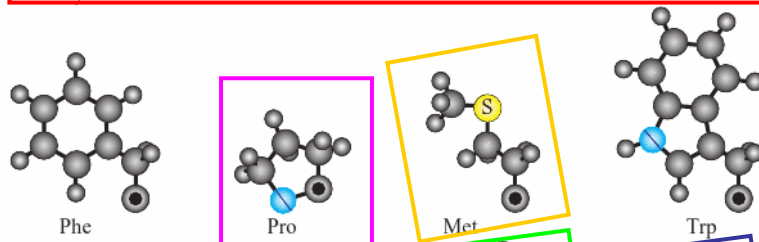
- **NPo: nepolární boční řetězec**
  - Ala, Val, Leu, Ile, Phe, Pro, Met, Gly, Trp, Tyr
- **CPo: nabitý polární boční řetězec**
  - Asp, Glu, His, Lys, Arg
- **UPo: nenabitý polární boční řetězec**
  - Ser, Thr, Cys, Asn, Gln

Aminokyseliny

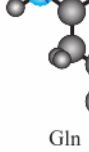
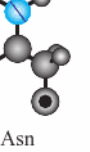
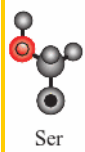
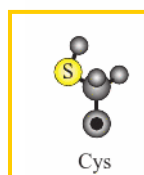

alifatický postranní řetězec

iminokyselina

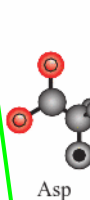
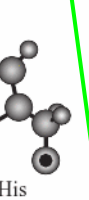
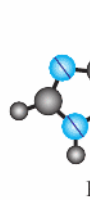
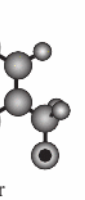
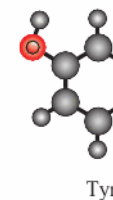

síra v postranním řetězci

karboxyl., amidová skupina (kyselé)

aromatické jádro, hydroxyl. skupina (ostatní)

amidová skupina (bazické)

Figure 2.1. The side chains of twenty standard amino acid residues (projecting from the main-chain C α atoms). Atoms forming the amino acids are shown on the right.

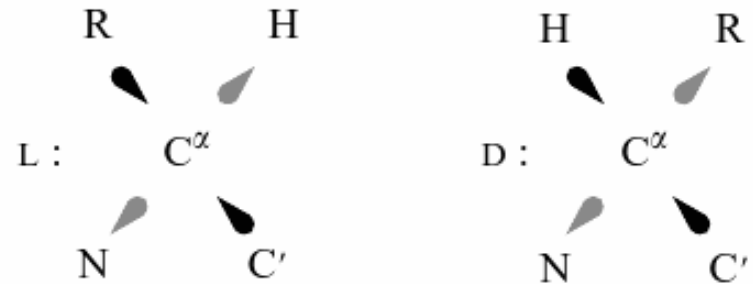
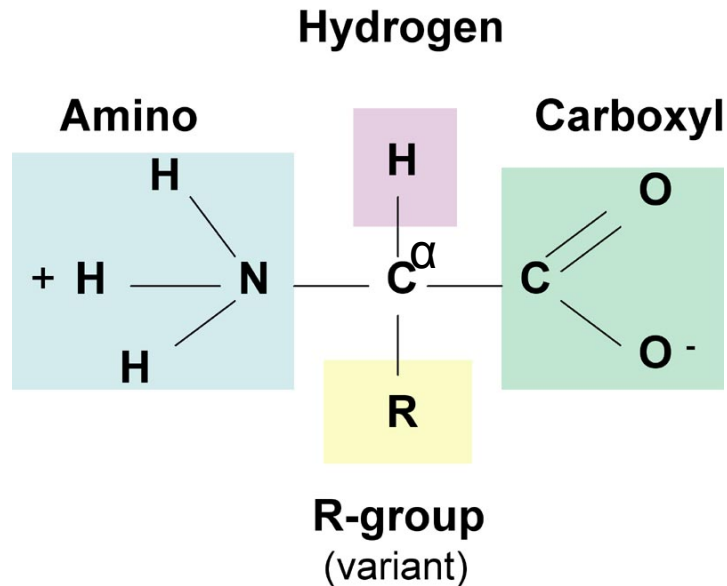
Zastoupení AK v proteinech

Amino Acid	Freq. [%]
Alanine (Ala, A)	8.1
Arginine (Arg, R)	5.1
Asparagine (Asp, D)	5.2
Aspartic acid (Asn, N)	4.0
<i>Cysteine</i> (Cys, C)	1.2
Glutamine (Gln, Q)	3.8
Glutamic acid (Glu, E)	6.5
Glycine (Gly, G)	7.2
<i>Histidine</i> (His, H)	2.2
Isoleucine (Ile, I)	6.8
Leucine (Leu, L)	10.3
Lysine (Lys, K)	5.9
<i>Methionine</i> (Met, M)	2.5
Phenylalanine (Phe, F)	4.2
Proline (Pro, P)	4.3
Serine (Ser, S)	6.2
Threonine (Thr, T)	5.1
<i>Tryptophan</i> (Trp, W)	1.1
Tyrosine (Tyr, Y)	3.2
Valine (Val, V)	6.9

Aminokyseliny

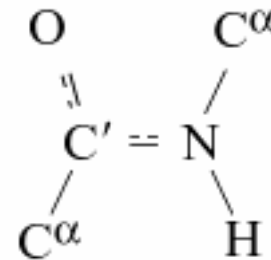
- jsou chirální (kromě Gly)
- v proteinech se vyskytuje pouze L-forma

Amino Acid Structure

Peptidová vazba

- je planární a má charakter částečné dvojné vazby
  - zajištěno sp^2 hybridizací elektronů na atomech N a C'

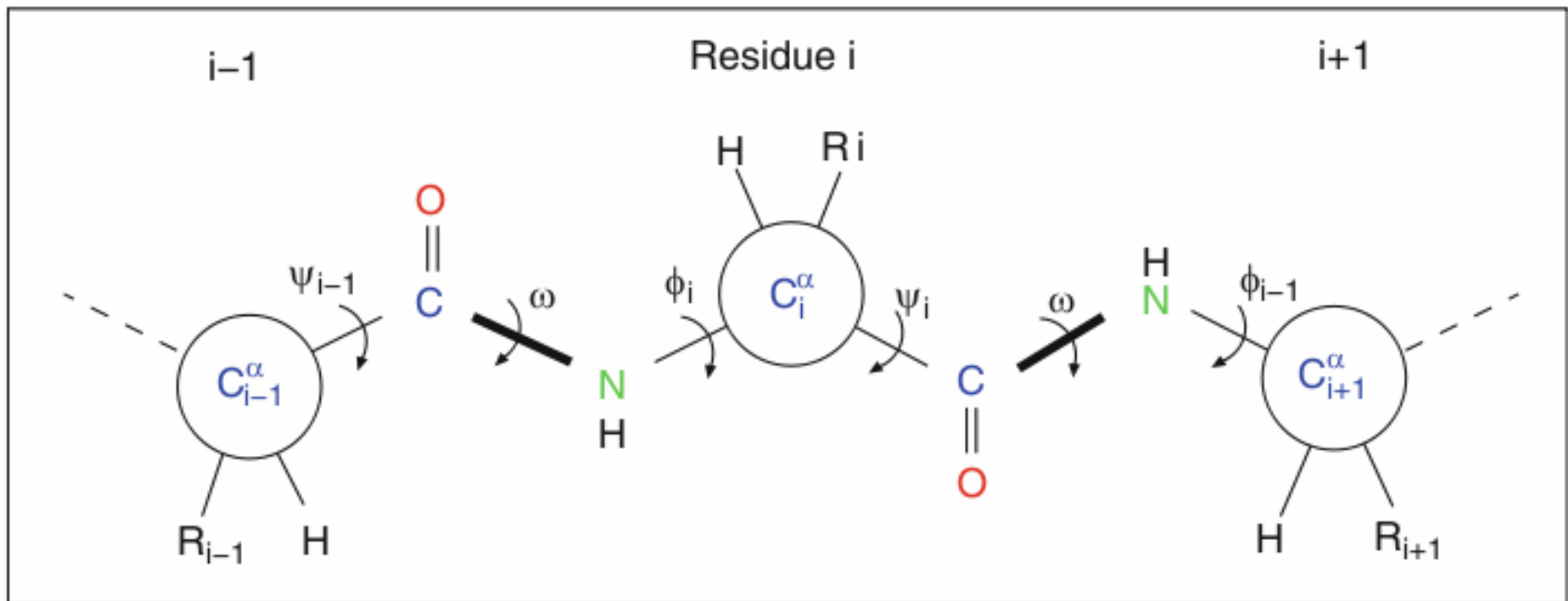
Kovalentní vazby – za normální teploty pevné, nevibrují

Kovalentní úhly – méně rigidní, vibrují za normální teploty, ale málo (cca 5 deg.)

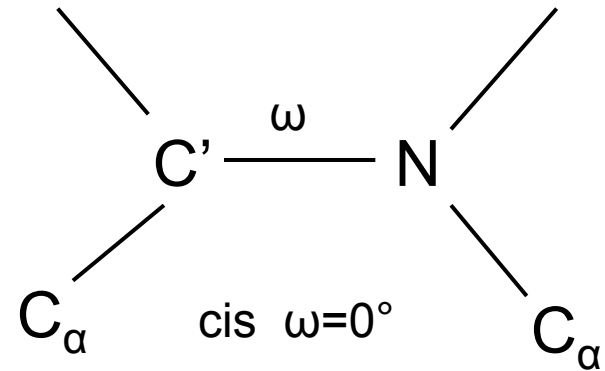
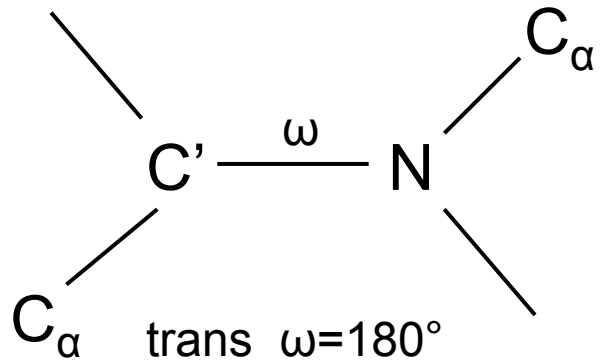
Dihedrální úhly – rotace kolem kovalentních vazeb, určují flexibilitu proteinů

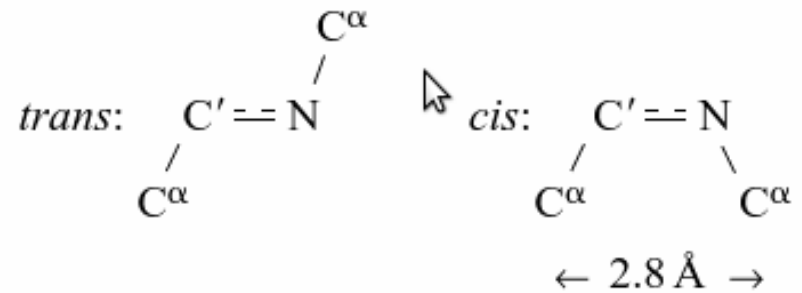
Dihedrání úhly

Dihedrální úhly

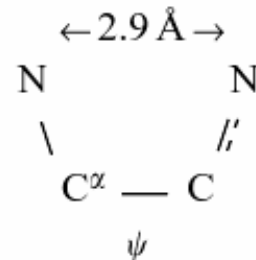
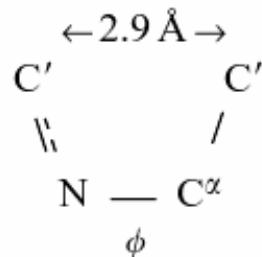
- energeticky je cis konformace nevýhodná (C_α si překážejí)
- výjimka – prolin
  - trans zvýhodněna jen málo
  - globulární prot.: 90% trans, 10% cis

Dihedrální úhly

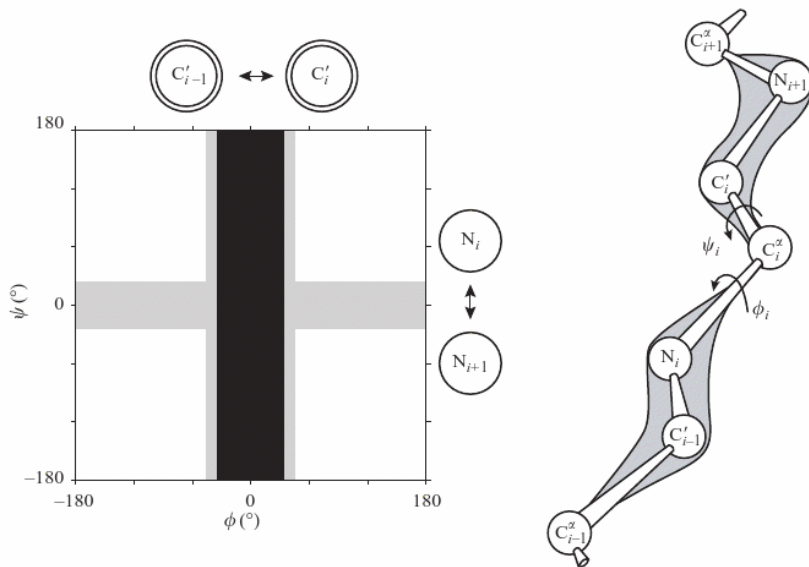
- na rozdíl od N-C', rotace kolem C_α-C' a N- C_α mají nízkou bariéru, a mohou tedy volně rotovat
- Ramachandranovy grafy
  - korelace úhlu φ (N- C_α) a úhlu ψ (C_α-C')
  - rotace kolem φ je obtížnější než rotace kolem ψ

$$2.9 \text{ \AA} < r_{\min}(\text{C}\cdots\text{C}) = 3.0 \text{ \AA} \quad 2.9 \text{ \AA} > r_{\min}(\text{N}\cdots\text{N}) = 2.7 \text{ \AA}$$

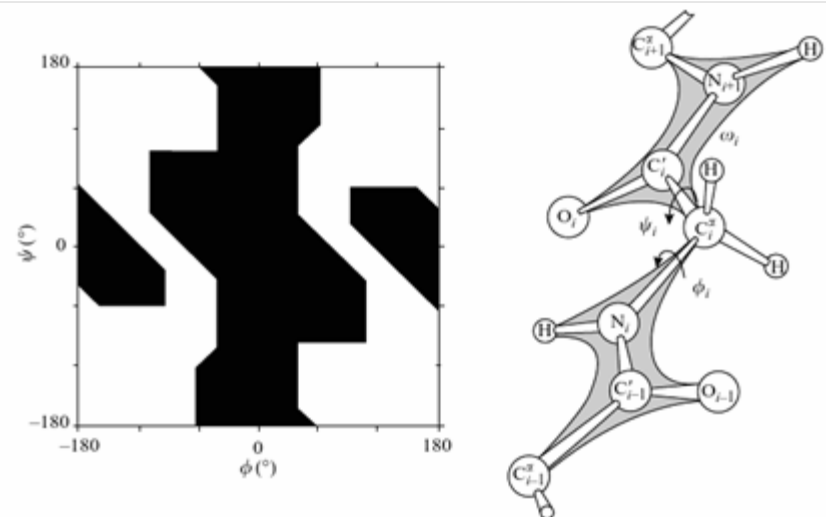
Ramachandranovy grafy

obecný

Figure 3.2. This is how Ramachandran plots of the disallowed (■), strained (▨), and fully allowed (□) (ϕ , ψ) conformations of the fragment $C^{\alpha}C^{\prime}N-C^{\alpha}-C^{\prime}NC^{\alpha}$ would look, provided all these atoms had no other atoms attached (right) and atoms of residues $i-1$ and $i+1$ had no interactions.

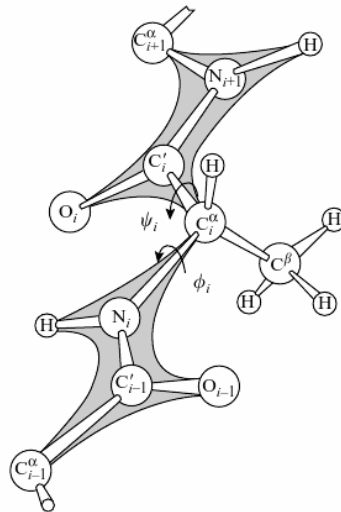
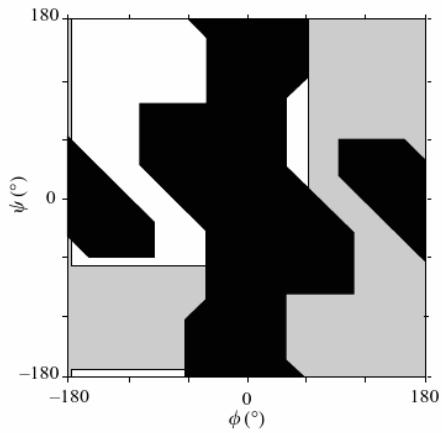
glycin

Figure 3.3. The map of disallowed (■) and allowed (□) ϕ , ψ conformations of glycine (Gly) in the protein chain.

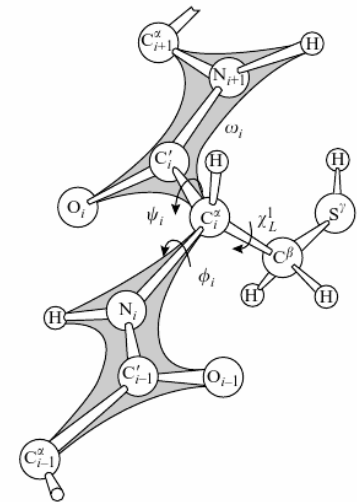
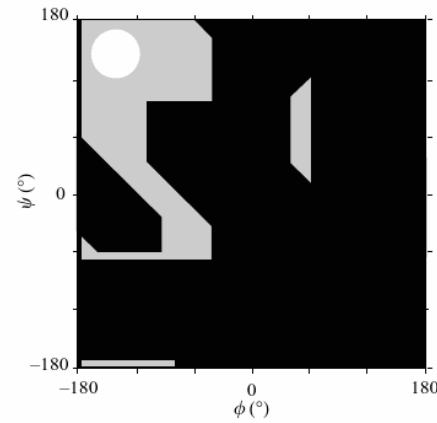
Ramachandranovy grafy

alanin

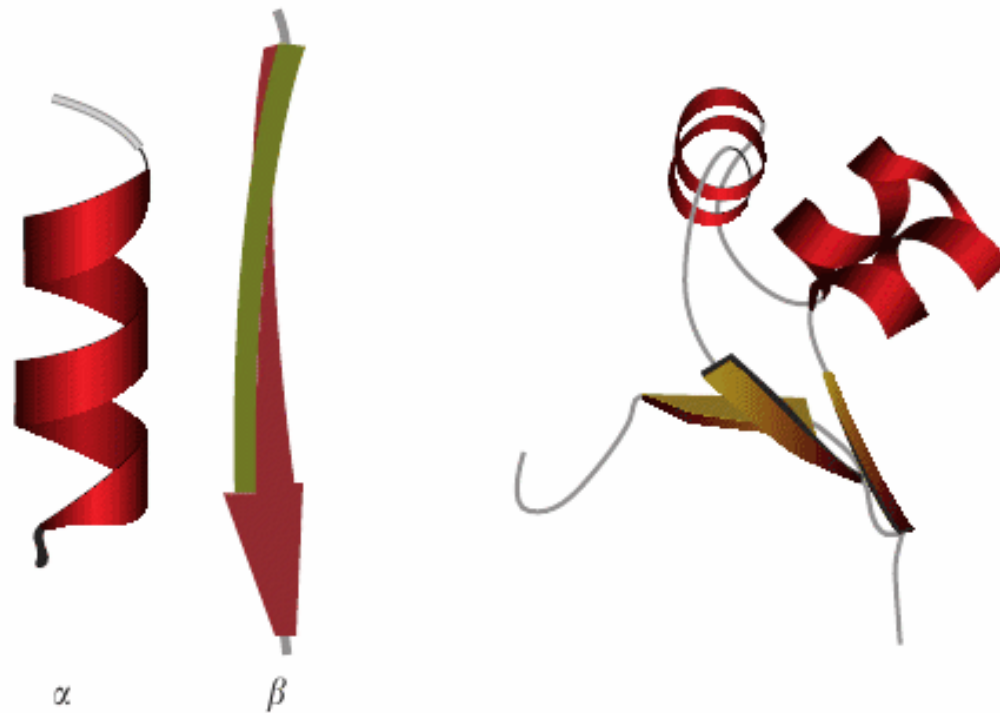
Figure 3.4. The map of allowed ($\square$) ϕ , ψ conformations of alanine (Ala) in the protein chain; ($\square$), regions allowed for Gly only; ($\blacksquare$), regions disallowed by main-chain interactions for all residues.

cystein

Figure 3.5. The map of disallowed ($\blacksquare$) and allowed ($\square$, $\square$) ϕ , ψ conformations of larger residues in the protein chain. ($\square$), the region where all side-chain χ^1 conformations are allowed; ($\square$), the region where some χ^1 conformations are disallowed.

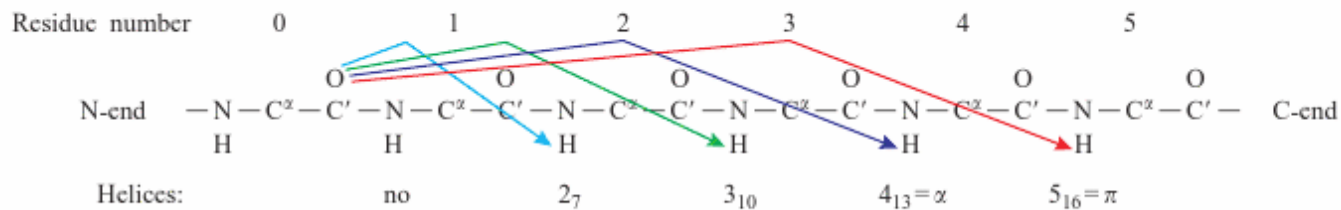
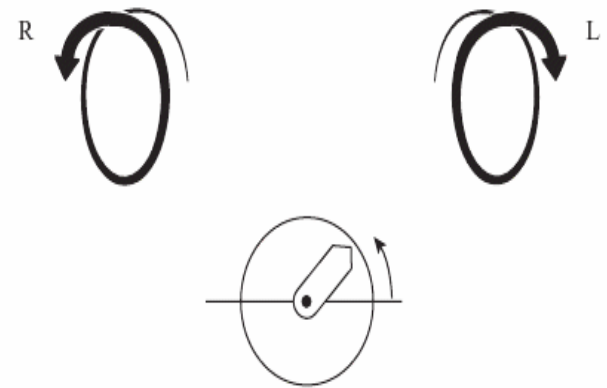
Sekundární struktura

Figure 7.1. The secondary structures of a polypeptide chain (α -helix and a strand of β -sheet) and the tertiary structure of a protein globule. Usually, taken together, α - and β -structures make up about a half of the chain in a globular protein.

α -helix

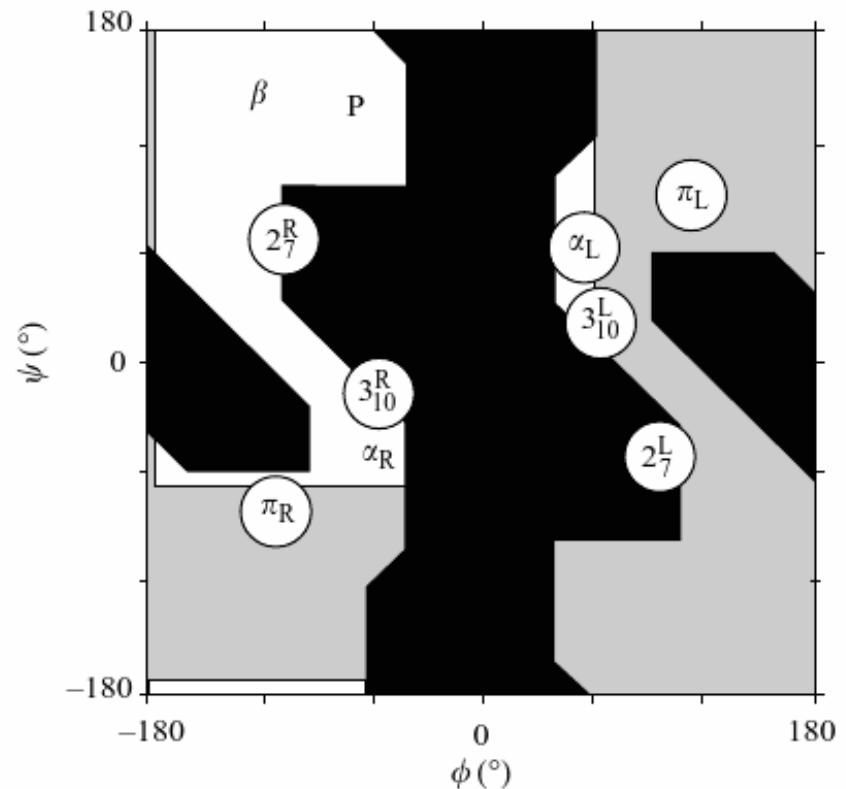
- obecně: pravotočivý, levotočivý
- stabilizace pomocí H-vazeb (mezi C=O a H-N jednoho řetězce)
  - existence řady helixů: 2_7 , 3_{10} , $4_{13}(=\alpha)$, $5_{16}(\pi)$

Figure 7.3. Hydrogen bonds (shown with arrows) typical of different helices. The chain residues are numbered from the N- to the C-end of the chain.

Typy helixů v proteinech

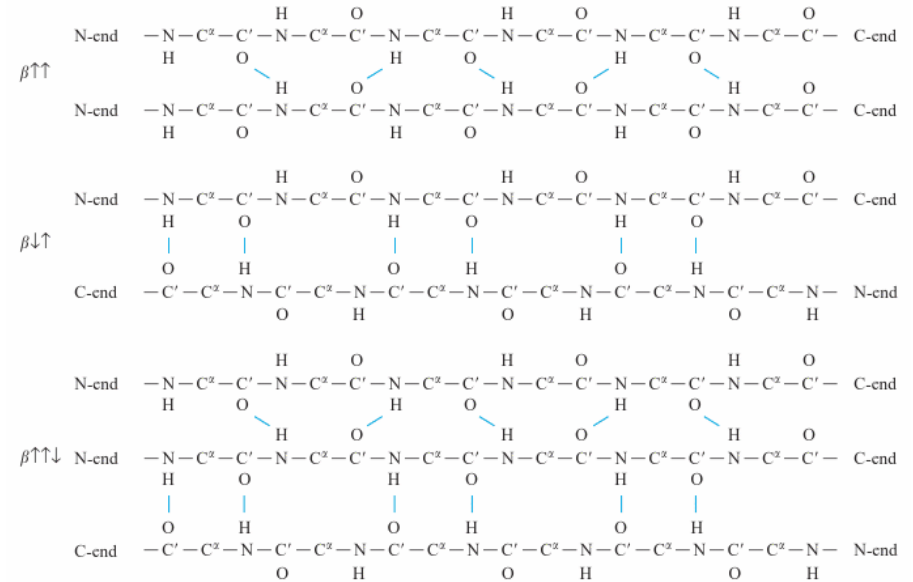
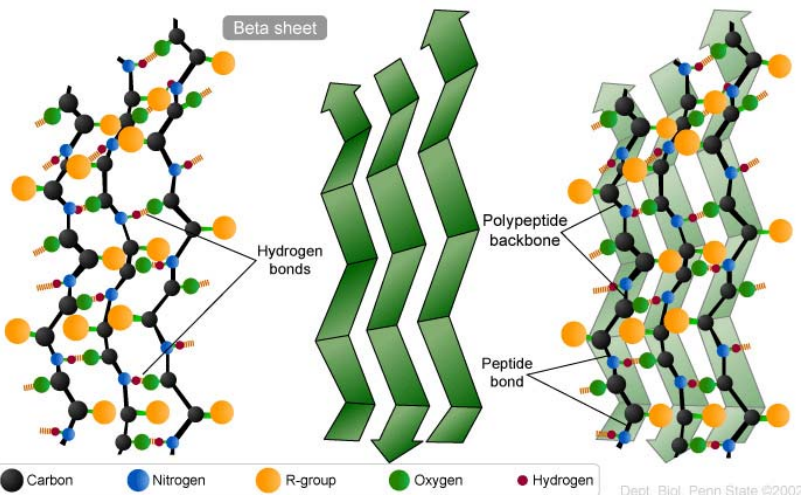
- pouze α_R -helix je hluboko v oblasti povolených geometrií (ostatní buď na hraně, či povoleny jen pro Gly)
- α_L -helixy nejsou v proteinech pozorovány
- 2_7 – velký úhel mezi N-H a O=C je nevýhodný pro H-vazby
- π -helix – otáčky příliš široké, energeticky nevýhodné, vznik děr
- 3_{10R} (3_{10L} možný jen pro Gly) v proteinech přítomné, pouze ale na krátkých fragmentech (3-4 AK)

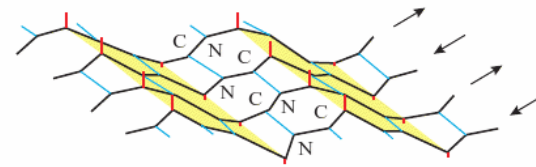

β -struktura

- paralelní nebo antiparalelní (nebo smíšená)
- stabilizace pomocí H-vazeb mezi jednotlivými řetězci β -struktury

Figure 7.6. Chain pathway and location of hydrogen bonds in the parallel ($\beta\uparrow\uparrow$), antiparallel ($\beta\downarrow\downarrow$) and mixed ($\beta\uparrow\downarrow$) β -structures. As shown, in each β -strand, the H-bonds (light blue) of one residue are directed oppositely to those of its neighbor in the chain.

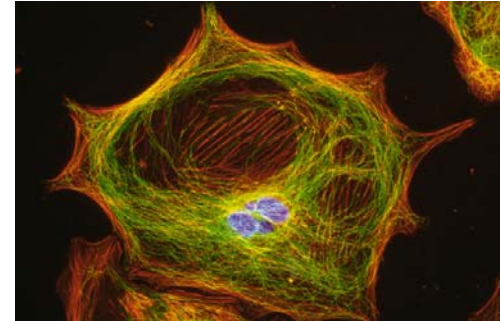

Figure 7.7. The β -sheet surface is pleated. The side-chains (shown as short red rods) are at the pleats and directed accordingly; i.e., the upward and downward side-chains alternate along the β -strand. The H-bonds are shown in light-blue. Adapted from [12].

Rozdělení proteinů

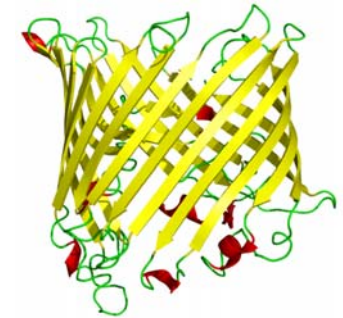
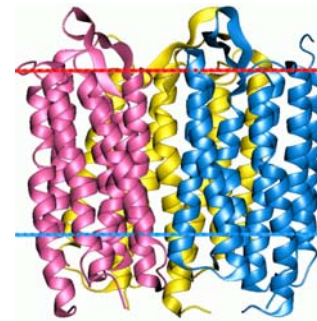
- **vláknité proteiny**

- tvoří veliké, obvykle dehydratované agregáty, struktura bohatá na H-vazby, pravidelná, drží díky interakcím mezi řetězci

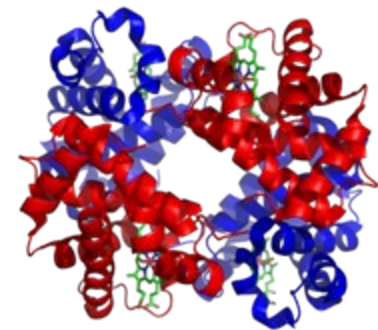
- **membránové proteiny**

- umístěny v membráně (dehydr.), pravidelná intramembránová část s vysokým podílem H-vazeb, omezení velikostí tloušťky membrány

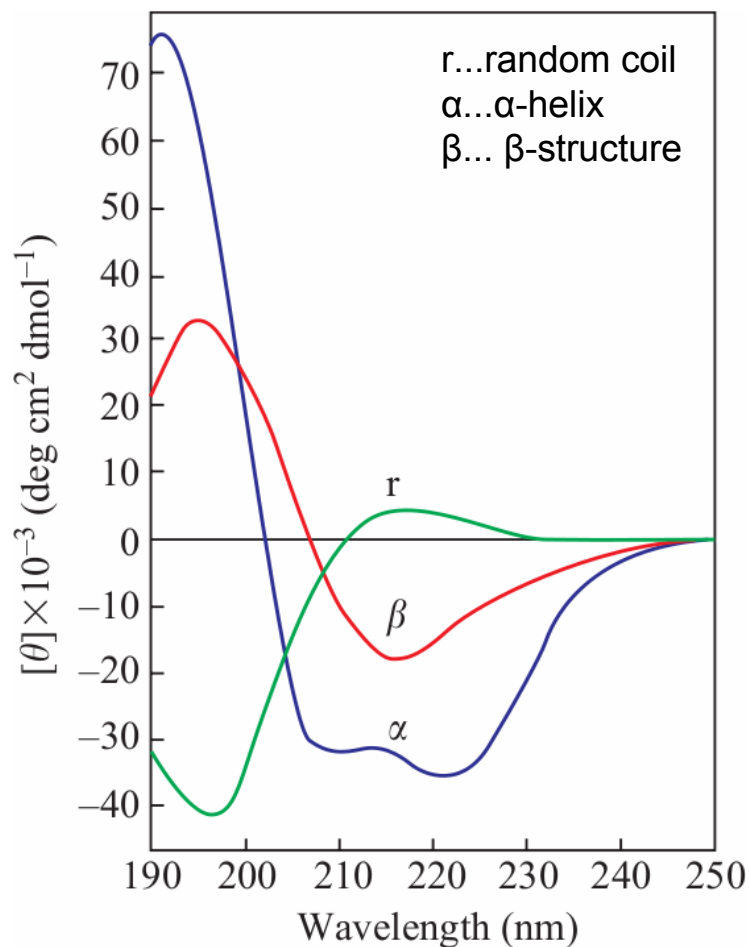
- **globulární proteiny**

- rozpustné ve vodě, méně pravidelné, strukturu stabilizují především meziřetězcové interakce

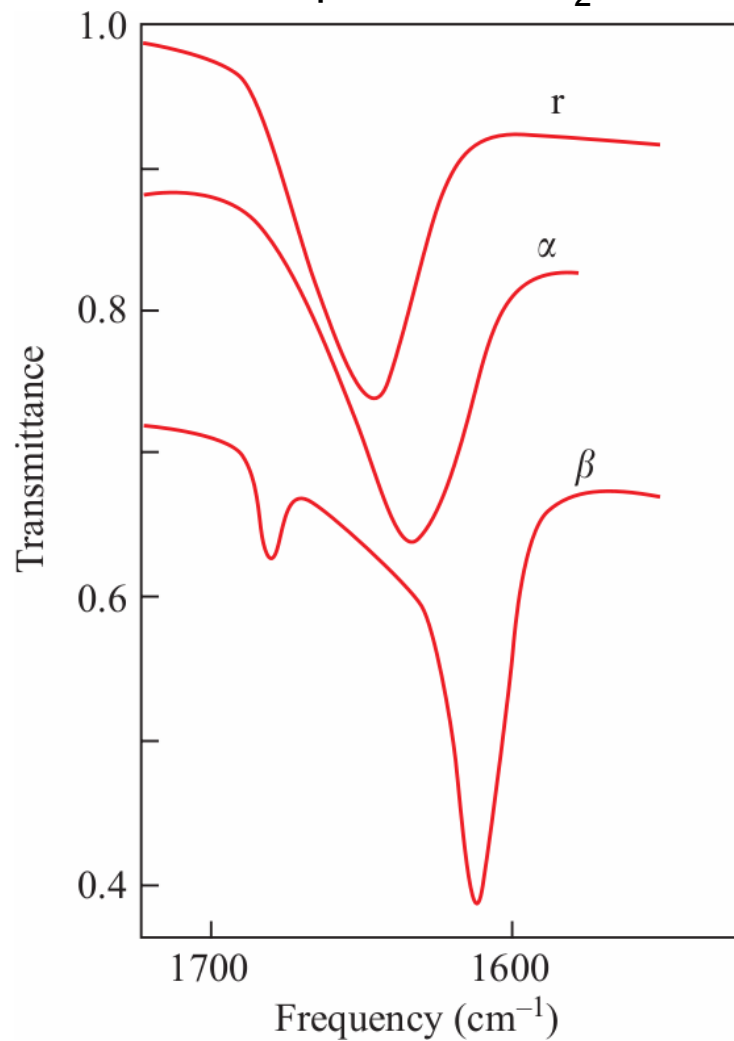

Experimentální rozlišení sekundárních struktur

UV CD spektrum

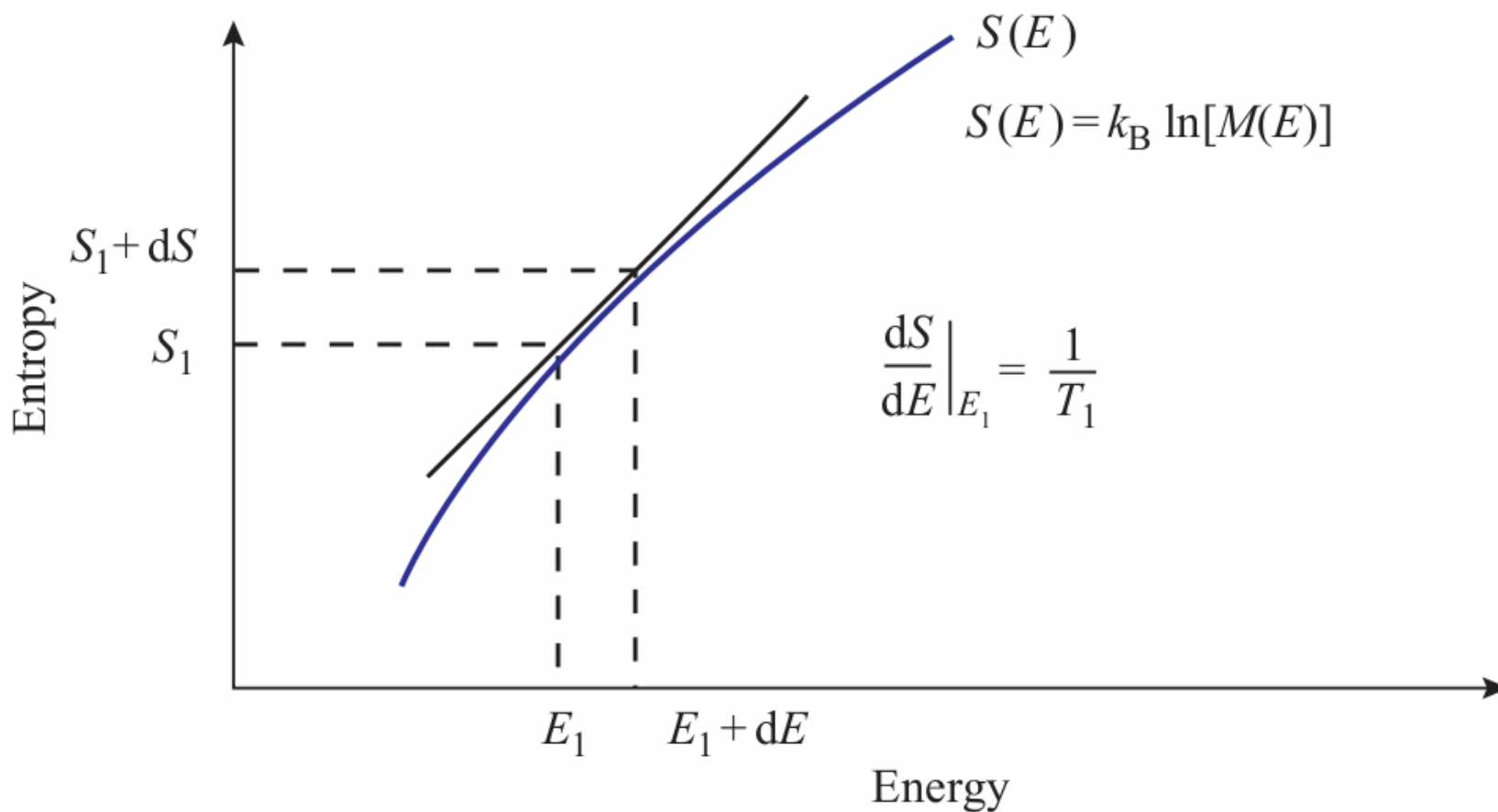
IR spektrum v D₂O

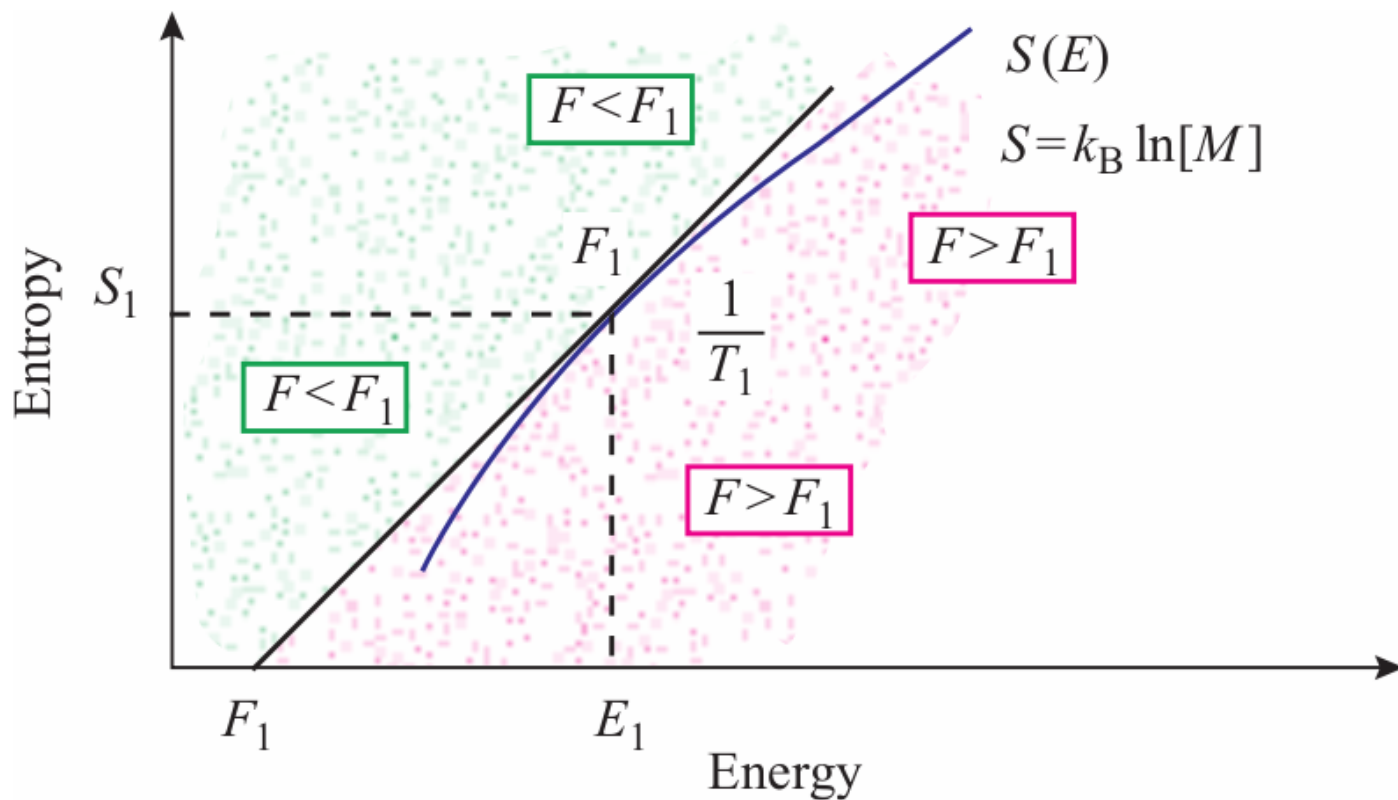
System s mnoha stupni volnosti

- buď systém obsahující velké množství molekul, nebo systém tvořený jednou velkou a flexibilní molekulou
- nutný přístup pomocí statistické fyziky
- velké množství konfigurací
- entropie – kolik konfigurací (mikrostavů) odpovídá pozorovanému makrostavu
- teplota – úzce spojená s entropií

Určení teploty velkého systému (termostatu)

Modrá křivka ukazuje závislost entropie S na energii systému E . Gradient dS/dE určuje teplotu T odpovídající energii E . $M(E)$ je počet mikrostavů s energií E .

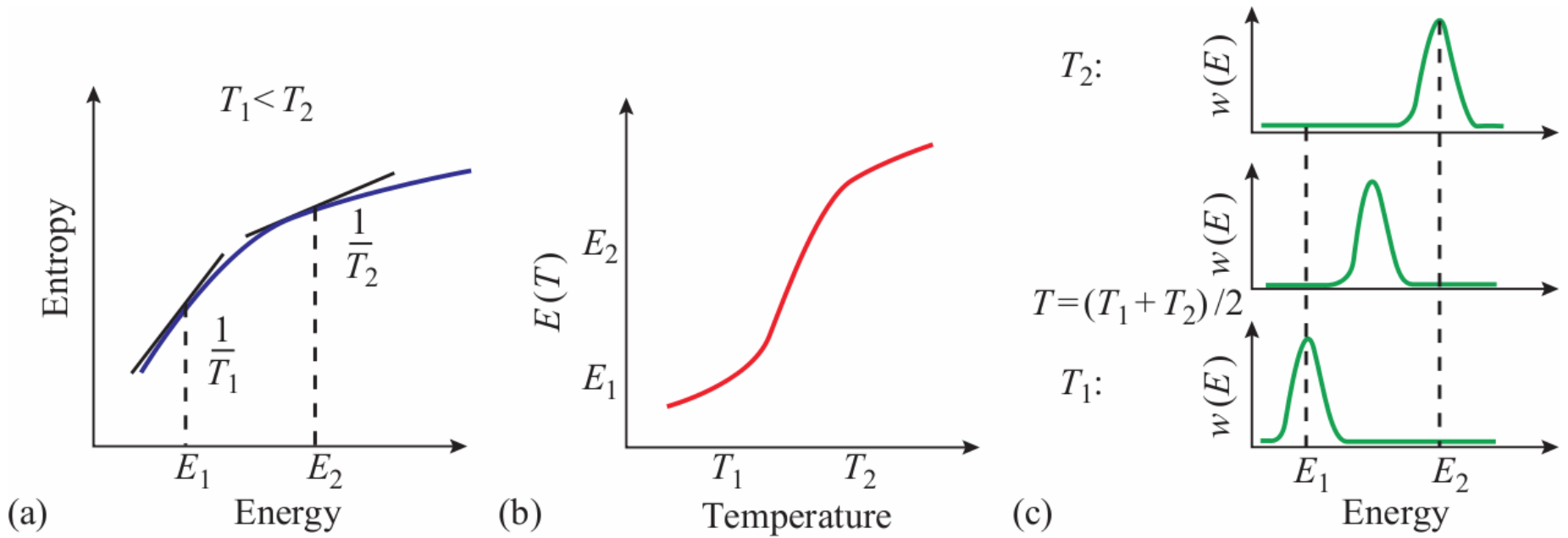

směrnice: $S - S(E_1) = (E - E_1)/T_1$ $E - T_1 S = E_1 - T_1 S(E_1)$

$F_1 = E_1 - T_1 S(E_1)$ ... volná energie systému při teplotě T_1 (konst. podél směrnice)

Protože je křivka $S(E)$ konvexní (pod směrnici), odpovídá kontaktní bod minimu volné energie při teplotě T_1

Konformační změny: 1) pozvolná změna

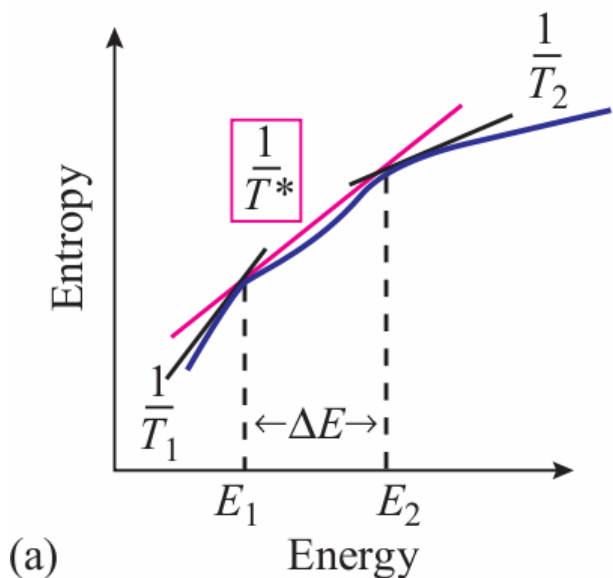

$w(E)$ ...pravděpodobnost energie E při dané teplotě T

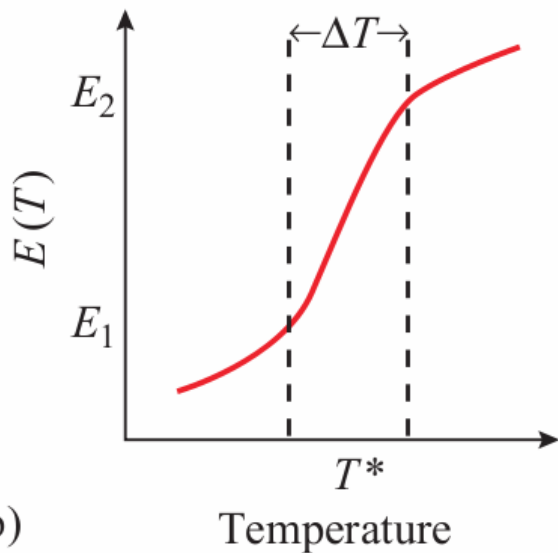
každá hodnota $1/T$ odpovídá pouze jednomu bodu křivky $S(E)$, tedy stabilnímu stavu při dané teplotě T .

Při změně teploty systém postupně mění svůj termodynamický stav (entropii a energii)

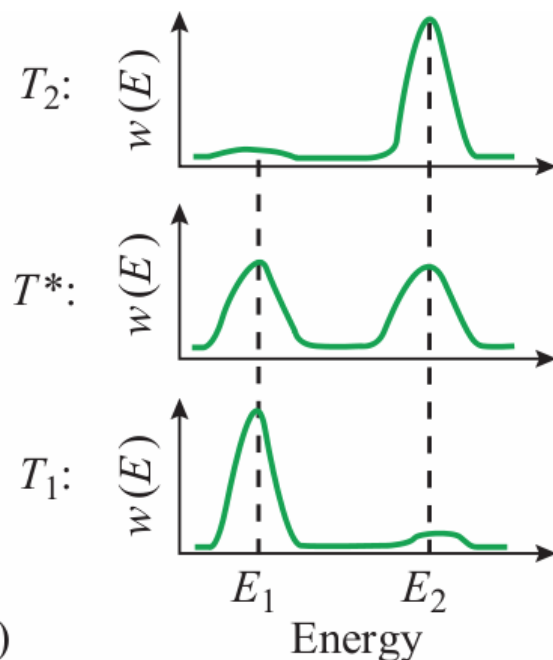
Konformační změny: 2) prudká změna

(a)

(b)

(c)

Pokud gradient křivky $S(E)$ s rostoucí E střídavě klesá a roste, pak existuje několik směrnic se stejným sklonem.

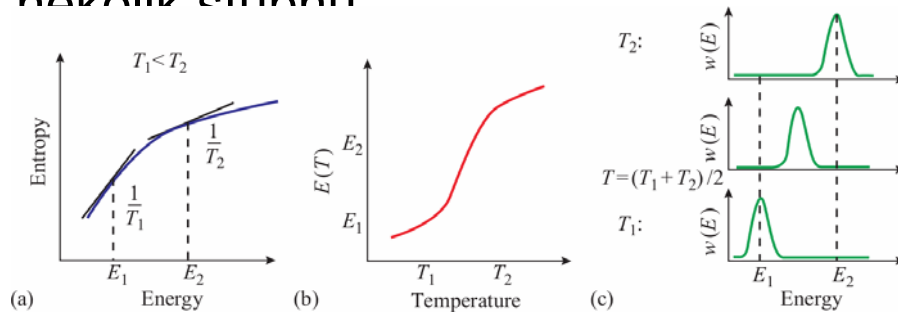
Při teplotě T^* budou mít struktury s nízkou a vysokou energií stejnou volnou energii a stejnou pravděpodobnost existence.

Každý systém se polovinu času nachází ve vysokoenergetickém a polovinu času v nízkoenergetickém stavu.

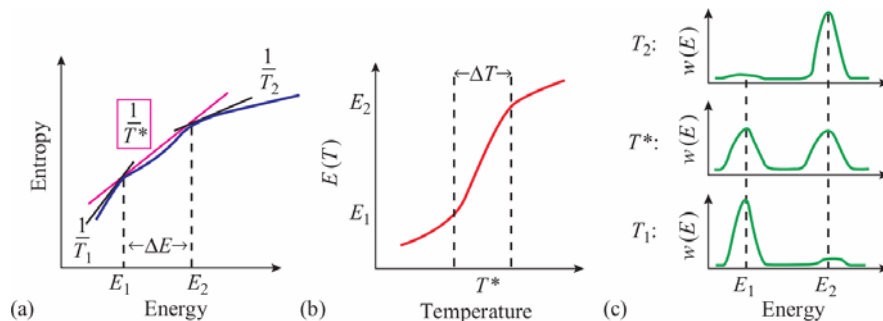

Fázový přechod typu „všechno nebo nic“

- charakteristická je nepřítomnost intermediátů (oba stabilní stavy jsou odděleny energetickou bariérou)
- patří mezi fázové přechody prvního řádu (je to jeho mikroskop. analog)
- teplotní interval koexistence nízko- a vysokoenergetických stavů systému je pro malé systémy velmi malý, u makromolekul je to několik stupňů

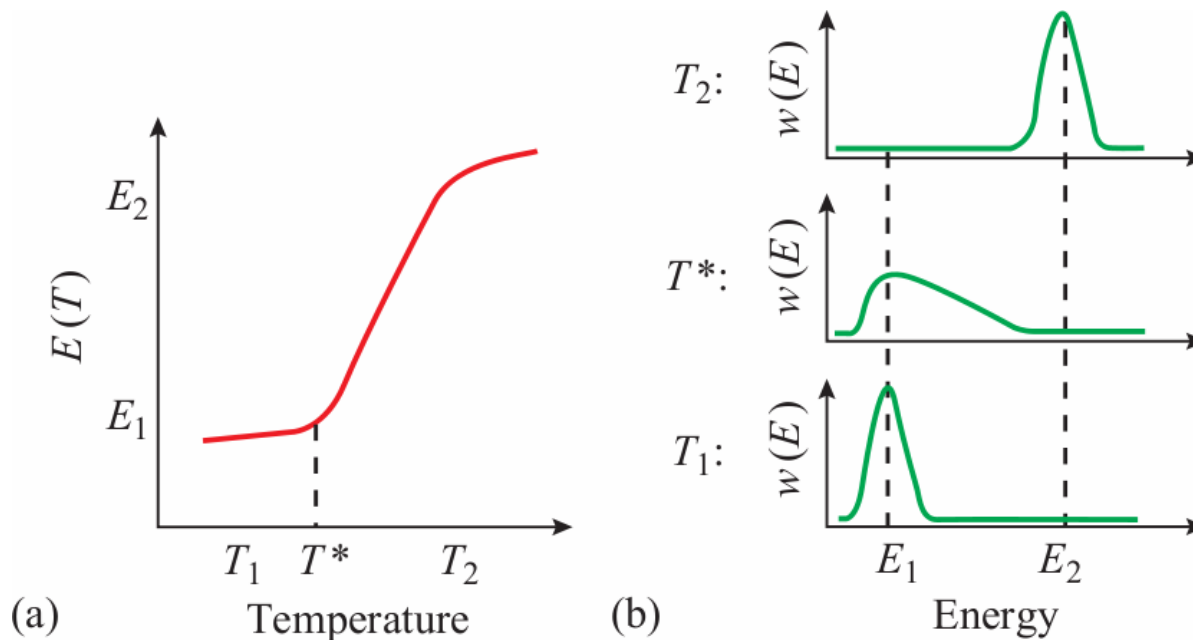
pozvolná změna konformace

fázový přechod 1. řádu

Fázový přechod 2. řádu

- fázový přechod 1. řádu charakterizuje skoková změna energie (spolu s entropií, objemem a hustotou), typickou vlastností fázového přechodu 2. řádu je skoková změna tepelné kapacity

Kinetika konformačních změn

Co je pomalý a co rychlý proces?

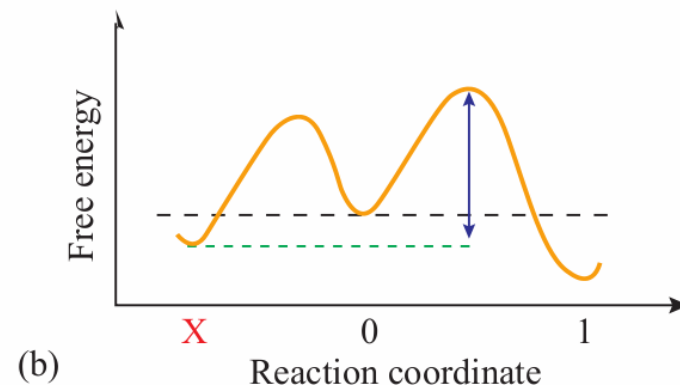
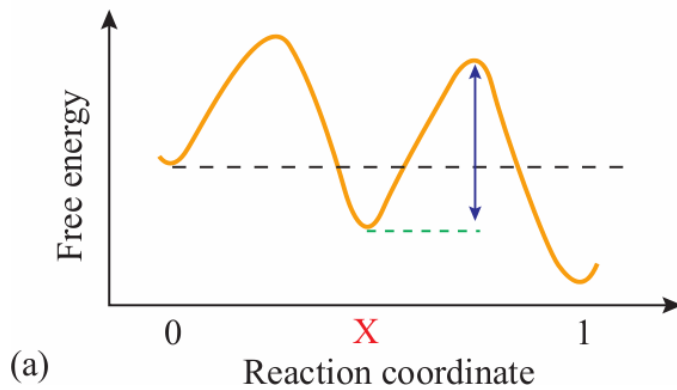
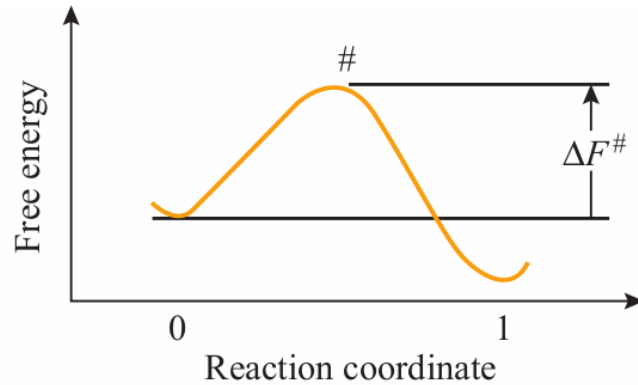
Proces je pomalý, pokud jeho rychlost je řádově pomalejší než výsledek získaný na základě rychlosti jednotlivých kroků a jejich počtu

Příklad: zapojení jednoho rezidua do sekundární struktury trvá 1 ns, řetězec obsahuje 1000 reziduí. Celý proces zapojení všech reziduí však netrvá očekávaných 1000 ns, ale 1000 s $\Rightarrow$ proces je pomalý

Malou rychlost procesu mohou způsobovat:

- pomalá difúze při vysoké viskozitě
- nutnost překonání bariéry volné energie

Bariéra volné energie

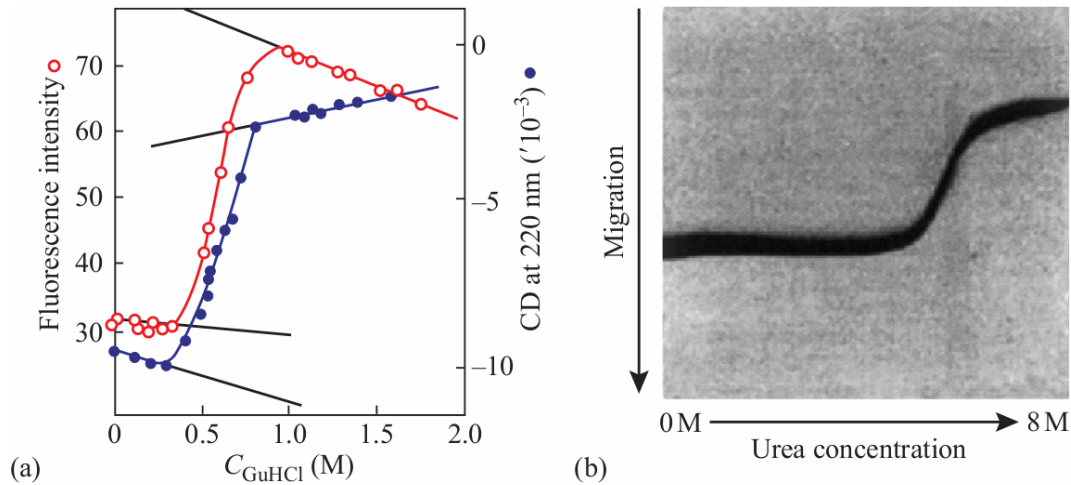

„pasti“ na křivce volné energie v podobě lokálních minim

Denaturace proteinů

- in vitro: pomocí vysoké (nízké) teploty, denaturačních činidel apod.
- in vivo: umožňuje např. přechod přes membránu
- nejstabilnější formou proteinu nemusí být nativní forma
- protein nemusí mít fixovanou 3D strukturu (pouze při vazbách ligandů, DNA, RNA, apod.)
- denaturace: **fázový přechod „všechno nebo nic“** ⇒ pozorovatelnými kvantitami pouze nativní a denaturovaný stav
- renaturace je možná, pokud došlo pouze k mírným odchylkám od nativní struktury a protein není příliš velký
- reverzibilita procesu znamená, že informace o sekundární a terciární struktuře proteinu je obsažena již v sekvenci aminokyselin

Denaturace proteinů

van't Hoffovo kritérium: $\Delta E = \Delta H / N$

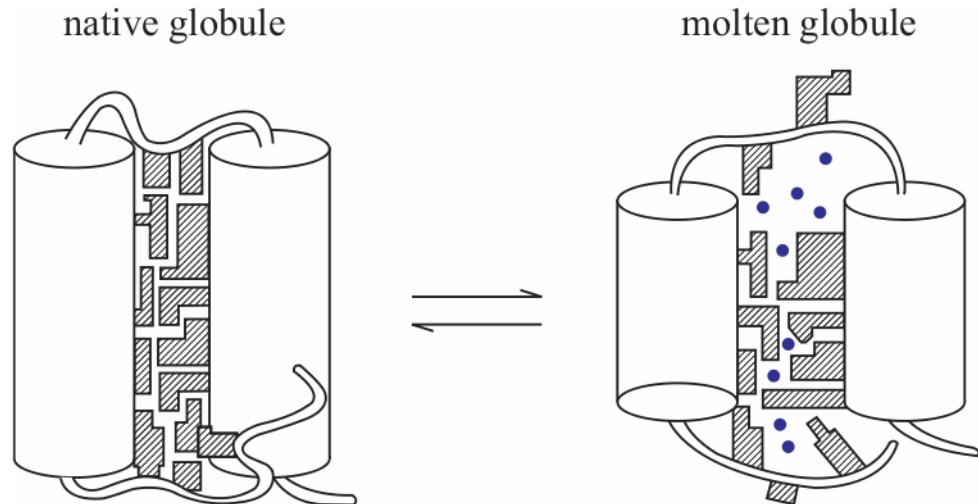
ΔE ...teplo spotřebované jednou „tající jednotkou“, ΔH ...teplo spotřebované N molekulami

Tání celého proteinu probíhá jako fázový přechod „všechno nebo nic“

- $\Delta E < \Delta H / N$ ... tající jednotka je menší než celý protein, protein taje po částech
- $\Delta E > \Delta H / N$ ... tající jednotka je větší než celý protein, protein taje jako agregát molekul

„Molten globule“

- představuje skoro nativní konformaci proteinu
- univerzální intermediát při sbalování a rozbalování proteinu (folding, unfolding)
- sekundární struktura je velmi blízká nativní formě proteinu
- malé uspořádání bočních řetězců
- méně kompaktní než nativní protein (jádro je však stejně kompaktní jak v nativním proteinu)
- výskyt solventu uvnitř globule

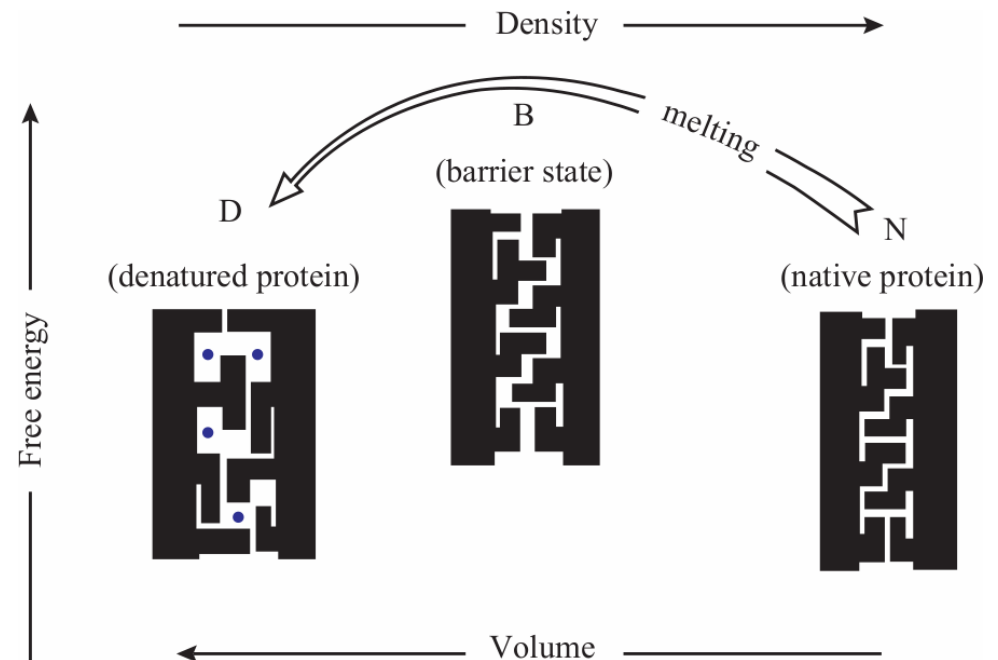

„Molten globule“

Protože je tání proteinu fázový přechod 1. řádu, má mnohem vyšší energii a entropii než nativní stav (meziřetězcové interakce jsou mnohem slabší a mobilita řetězce mnohem vyšší)

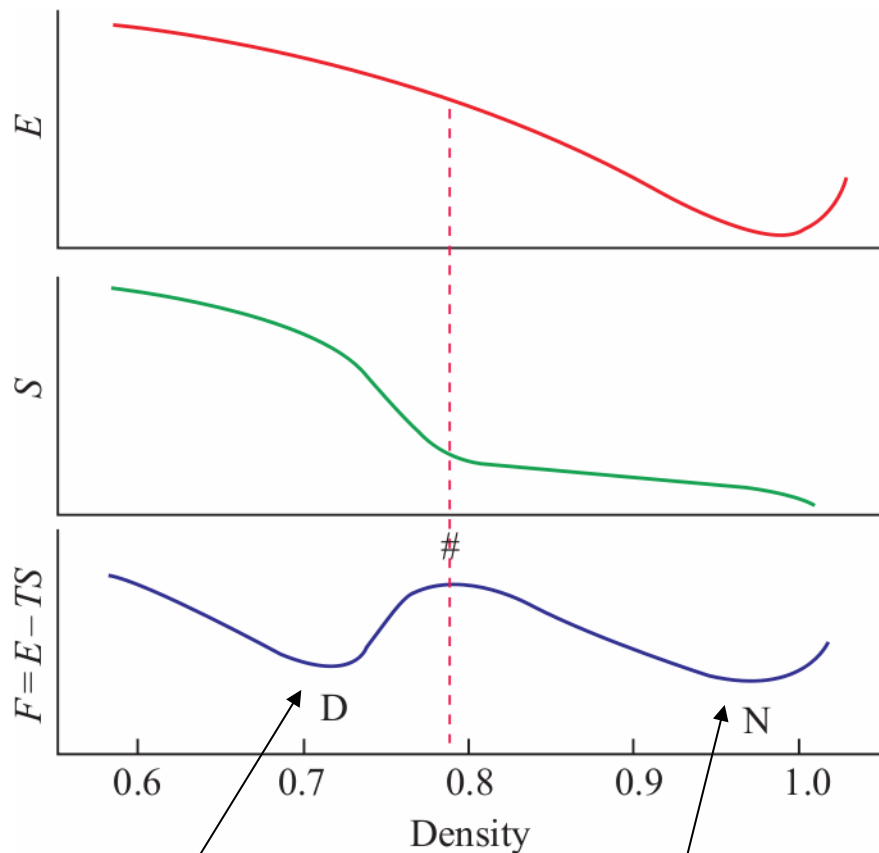
Většina stupňů volnosti proteinového řetězce spojena s malými fluktuacemi bočních řetězců, jejich osvobození je pro MG termodynamicky výhodné a vede k mírnému zvětšení MG (v porovnání s nativním proteinem)

Zvětšení objemu $\Rightarrow$
významný pokles VDW interakcí, nárůst volné energie

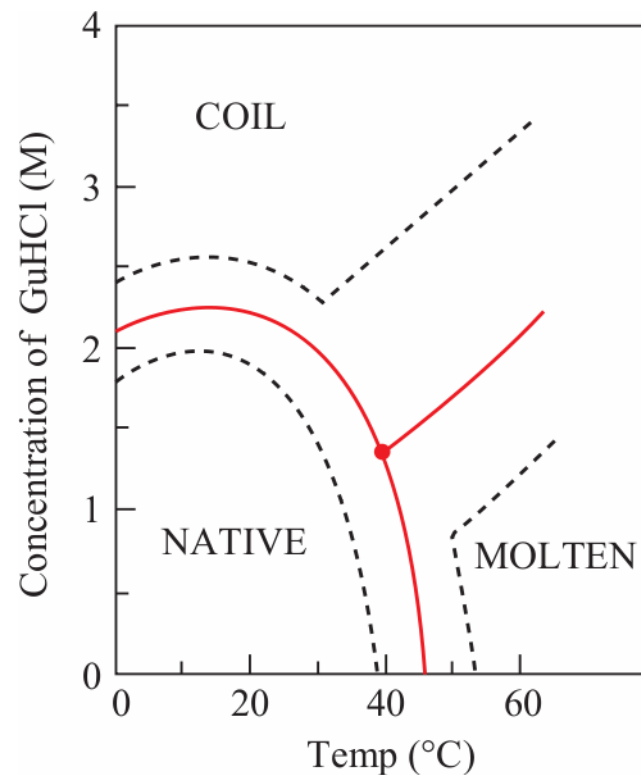

Denaturace proteinů

denaturovaný stav

nativní stav

Fázový diagram konformačních stavů v lysozymu. Čárkovaně přechodové zóny.

Protein folding

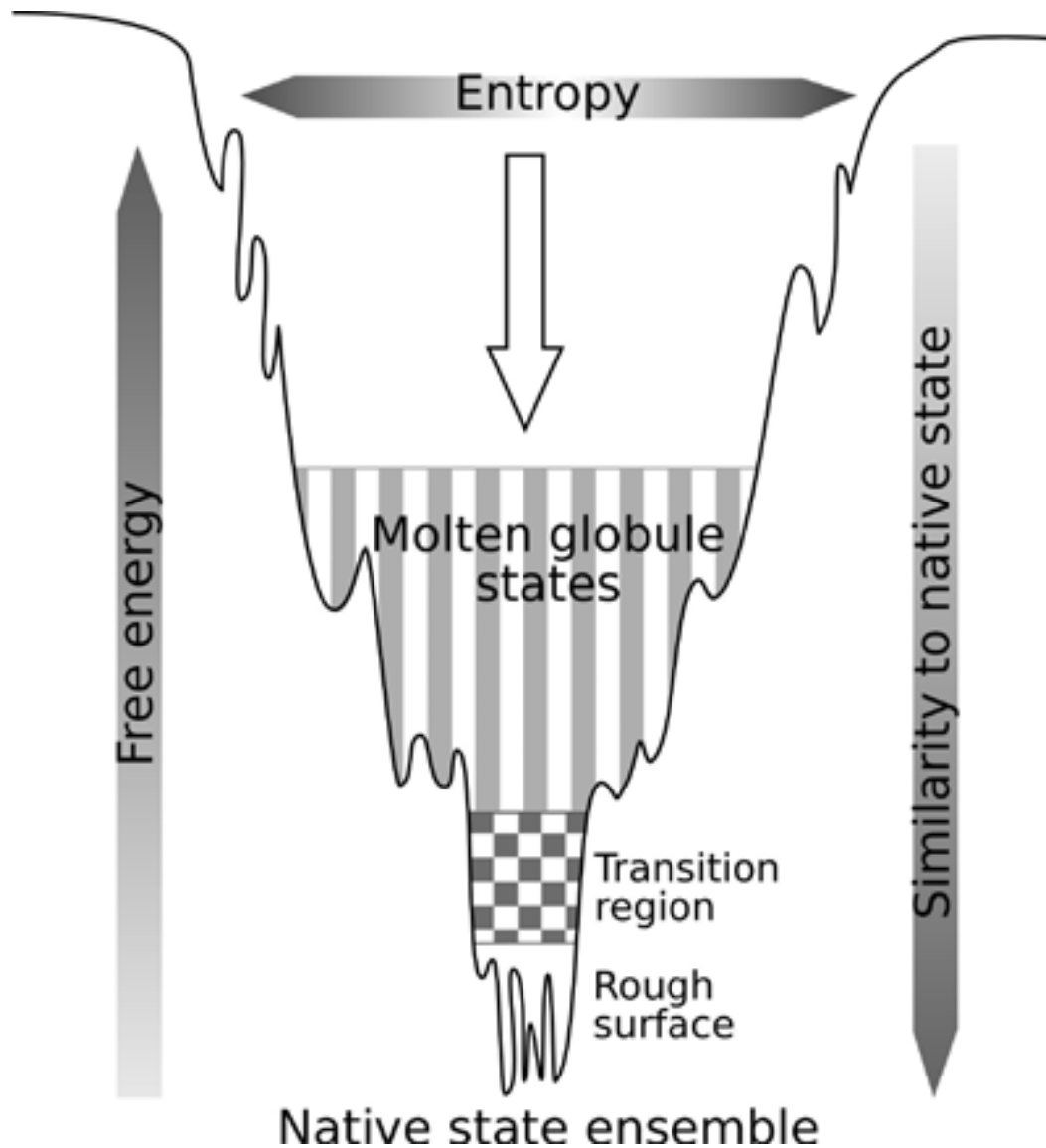
Levinthalův paradox

- pokud by pro každé reziduum existovaly 2 možné konformace, pak pro řetězec se 100 rezidui existuje 2^{100} alternativních struktur, a protože přechod z jedné konformace do druhé nemůže být rychlejší než 1 ps, prohledávání prostoru potenciální energie by trvalo nejméně $\sim 2^{100}$ ps ($\sim 10^{10}$ let)

Otázka: Jak se dokáže protein sbalit do nativní formy během krátké doby (s-min)?

Nativní forma proteinu je určena kineticky spíše než termodynamicky a jde cestou hledání snadno dosažitelného lokálního minima, než hledání globálního minima volné energie.

Folding funnel

Kinetika x termodynamika

- kinetika: velká rychlost foldingu, termodynamika: nejstabilnější struktura
- termodynamická kritéria:
  - folding je reverzibilní, probíhá jako fázový přechod 1. druhu
  - denaturovaný stav je nejčastěji náhodné klubko (random coil)
  - i za normálních podmínek je nativní stav proteinu jen o několik kcal/mol stabilnější než nesbalený

Nativní stav: nízká energie

x

Náhodné klubko: velká entropie

Kinetika x termodynamika

Požadavky na rychlost foldingu:

- velká energetická mezera mezi nízkoenergetickými stavy a špatně uspořádanými (misfolded) stavy
- celý proces nesmí mít moc kroků
- nesmí obsahovat příliš vysoké energetické bariéry

Požadavky kinetiky i termodynamiky mohou být splněny současně: lze předpokládat, že v biologických procesech našly uplatnění právě ty proteiny, které se takto formovat dokáží.